

др Авдо Сућеска

ПРИЛИКЕ У БОСНИ ПРИЈЕ И ПОСЛИЈЕ ОСВАЈАЊА САРАЈЕВА ОД СТРАНЕ ПРИНЦА ЕУГЕНА САВОЈСКОГ

(према домаћим и османско-турским изворима*)

О приликама у Босни у вријеме о коме је у наслову овог рада ријеч сачували су се важни подаци у османско-турским документима из тог времена, као и у домаћим хроникама и љетописима.¹⁾ Извјестан број података налази се у сачуваним фрагментима сицила кадије из Јајца (1692—1694),²⁾ затим у једном тзв. *saku* сицилу из посљедњих деценија XVII стољећа, који се налази у Гази Хусребеговој библиотеци у Сарајеву,³⁾ а највише података садржи један Кодекс (Зборник исправа) који се налази у библиотеци *Türk Tarih Kitapı* у Анкари.⁴⁾ На тај извор први је у науци скренуо пажњу

*) Реферат на њемачком језику прочитан на Међународном научном скупу османиста (СІЕРО Colloque 1983) у Бечу (септембар 26—30), у поводу тристогодишњице опсаде Беча (1683).

¹⁾ Јеленић Ј.: *Љетопис фра Николе Лашванина*, Гласник Земалског музеја у Сарајеву (ГЗМ) за годину 1914/1915, Сарајево 1916. Ново издање *Фра Николе Лашванина*, *Љетопис*, ИРО »Веселин Маслеша«, Сарајево 1981; Стојановић Љ.: *Српски родослови и летописи*, Гласник СУД, књ. 53, Београд 1883.

²⁾ Трухелка Ђ.: *Пабирци из једног јајачког сицила*, ГЗМ, XXX, Сарајево 1918, стр. 157—176.

³⁾ *Сакј сицил бр. 131 у Гази Хусребеговој библиотеци у Сарајеву* (ГХБб). Податке из тог сицила користио је у свом раду Соколовић О.: *Прилике у Босни под крај XVII стољећа* (прилог праћи за повијест Босне и Херцеговине), Сарајево 1943.

⁴⁾ Фотокопије и пријевод тог извора на српскохрватски језик налазе се у Академији наука и умјетности БиХ (АНУБиХ). Највише га је до сада у својим радовима користио Алија Бејтић: *Пјесник Сабит Алауддин Ужичанин као сарајевски кадија и босански мулла* (Анали ГХБб, књ. II—III, Сарајево 1974, стр. 3—20); *Из Дрнишлијина Зборника босанских меморијала 1672—1719* (Анали ГХБб, књ. IV Сарајево 1976, стр. 177—186); *Сарајлија Абдулах Дрнишлија и његов Зборник босанских меморијала 1672—1719* (Радови АНУБиХ, књ. LX, Одјељење друштвених наука, књ. 19, Сарајево 1977, стр. 201—241); *Средњевјековни град Ходидјед био је на Вратнику у Сарајеву* (Радови АНУБиХ, књ. I.XIV, Одјељење друштвених наука, књ. 20, Сарајево 1979, стр. 107—148).

Халил Иналцик у своме раду »Saray Bosna şeriye Sicillerine göre Viyana bozgunundan sonraki harb yıllarında Bosna«.⁵⁾ Иналцик је у овом раду објавио најкарактеристичније детаље који пружају потресну слику једног стања у коме се нашло становништво Босне послје поробљавања и спаљивања Сарајева од стране принца Еугена Савојског (1697). Иналцик се није освртао на поријекло и природу споменутог историјског извора. То је прије неколико година учинио Алија Бејтић у својој расправи »Сарајлија Абдулах Дрнишлија и његов зборник босанских меморијала 1672—1719«.⁶⁾ Минуциозном анализом овог рукописа, Бејтић је утврдио да то није кадијски сицил како се до тада погрешно мислило, већ да је ријеч о једном кодексу који највећим дијелом садржи меморијалне исправе (арз, арзухал, илам и др.) из Босне, које је сакупио, а неке и лично писао, учени Сарајлија Абдулах Дрнишлија, који је у то вријеме обављао разне функције, а најчешће је био мудерис, кадија, муфетиш и др. у Босни.

Босански пашалук је већ од свог постанка (1580) имао карактер крајине (серхат). Као таквом њему је било намјењено посебно мјесто у Царству. Скоро сво његово одрасло мушко становништво, на овај или онај начин, било је ангажовано у војним акцијама Османлија.⁷⁾ Босна је давала и највећи број граничара и чланова тврђавских посада у Мађарској, Славонији, Лици и Далмацији. Евлија Челебија у својој *Sevâhatnâme* биљежи да се »чак сви ратници на крајини (серхат) ејалета Будима, Егре, Кањиже и Босне у свих седам стотина и шездесет пограничних тврђава регрутују из серхата Босне. Они дан-ноћ воде бојеве, чаркања, ратове и битке с непријатељима на све стране«.⁸⁾ Сигурно је, према томе, да је у походу Кара Мустафа-паше на Беч учествовао велики број Босанаца, као спахије, јањичари, секбани и др. Многи су под Бечом изгинули, или били заробљени, а још већим страдањима изложени у жестокој офанзиви савезника у годинама послје пораза Турака под Бечом. Иако савезници у својој офанзиви нису имали онакве сјајне успјехе према Босни као у Србији, Македонији, Косову и др., њихов притисак се осјећао и у Босни, и то на свим њеним границама,⁹⁾ а његова је тежина постајала тим већа што је таквом офанзивом савезника Босна била опкољена са свих страна и такорећи одсјечена од Истанбула.

⁵⁾ *Inalcik H.: Saray Bosna şeriye sicillerine göre Viyana bozgunundan sonraki harb yıllarında Bosna, Tarih vesikaları, Sayı: 9, Cilt II, str. 178—187, Sayı: 11, Cilt. II, str. 372—384.*

⁶⁾ Упор. Бејтић А.: *Сарајлија Абдулах Дрнишлија...*, стр. 202—205.

⁷⁾ Опширније о томе вид. Сућеска А.: *Ајани* (прилог изучавању локалне власти у нашим земљама за вријеме Турака), Научно друштво БиХ, Сарајево 1965, стр. 181—222; Васић М.: *Мартолови у југословенским земљама под турском владавином*, Сарајево 1967.

⁸⁾ *Евлија Челеби, Путник* (одломци о југословенским земљама, превод увод и коментар написао Х. Шабановић), Свјетлост, Сарајево 1967, стр. 122.

⁹⁾ Упор. *Вашагић С.: Кратка упута у прошлост БиХ*, Сарајево 1900, стр. 79—88; *Прелог М.: Повијест Босне у доба османлијске владе*, I дио (1463—1739), стр. 103—115.

Тиме је њено становништво било потпуно препуштено само себи — да се само брани, снабдијева и одржава голи живот. Та околност, затим чињеница да је највећи број борбеног људства из Босне страдао на пространим ратиштима у Мађарској, Славонији, Далмацији, Србији и др., као и чињеница да је неколико година прије продора Савојског у Сарајево у Босни харала суша, глад и куга, чему су се придружили разбојништва и немилосрдна пљачка од стране хајдука,¹⁰⁾ ставили су становништво Босне пред најтеже искушење у његовој историји. Потресну слику тога стања снажно је изразио домаћи летописац Лашванин. Описујући прилике у Босни у 1690-ој години, Лашванин, између осталог, наводи да у вријеме када је Босном управљао везир Хусејин-паша (1687/90) помори огањ (врућица, грозница) у прољеће људе горе него куга, затим исте године паде снијег и мраз на жито и тада настаде глад какву до тада нико није запамтио, те помрије много народа од глади. У исто вријеме, много је народа бјегало пред царском војском од Саве, наводи даље Лашванин, те куд год би се наишло лежаху мртваца, које нико није имао да закопава, а људи су јели ресу љескову, кору од дрвета, винову лозу, псе и мачке, у Сарајеву изједоше дјеца мртву матер, у Бањалуци кога би год објесили по ноћи би га гладни људи изјели. У исто вријеме паша је сјекао и вјешао ускоке и рају, кога би год пред њега довели. И те би људи мртваца све појели.¹¹⁾ Сличне податке о страшним приликама у Босни у то доба забиљежили су и неки други савременици. Тако је један Дубровчанин записао да у Сарајеву и Коњицу влада незапамћена глад, да су људи због глади побили и појели све псе, да је у Сарајеву објешен један човјек, а по ноћи леш скинут и поједен.¹²⁾ Један други домаћи летописац наводи да те године једоше људи пасје месо, коњско и људско.¹³⁾

Сличну слику о тешким приликама у Босни тога времена налазимо и у османско-турским изворима, на првом мјесту у представкама (арз, махзар, илам) из Босне, које се налазе у Зборнику босанских меморијала Абдулаха Дрнишлије. У том погледу су нарочито важне представке и извјештаји који су слати у вријеме када су Босном управљали везири: Приштинали Топал Хусејин-паша (1687/90), Арап Гирли Џафер-паша (1690/91), Корчали Мехмед-паша (1691/97), Шапчанин (Бугурделенли) Сари Ахмед-паша (1697/98) и др. Подаци из тих докумената потпуно се слажу са подацима цитираних домаћих хроничара и летописаца. У више таквих представки и извјештаја, које су становници Сарајева и цијеле Босне упућивали султану у деветој и десетој деценији XVII стољећа, са горчином, болом и неизмјерним страхом истицано је да је вилајет Босну непријатељ опколио са свих страна, да је највећи број касаба и села

¹⁰⁾ Упор. Соколовић, н. д. 3—6, 11—30.

¹¹⁾ Упор. Лашванин, *Љетопис* стр. 164.

¹²⁾ Станојевић Г.: *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI—XVIII вијека*, Београд 1970, стр. 421.

¹³⁾ Стојановић Љ.: *Записи и натписи*, књ. III, стр. 179—180, бр. 5712.

попаљен и порушен, њихово становништво у великом броју побијено, или опљачкано, а један број одведен у ропство. Уз то, већ неколико година, почев од 1690. земља је захваћена сушом и неродицом. Услијед тога је завладала невиђена глад и сиромаштво, па су многи присиљени да једу свакојаке лешине и друге нечисте ствари. Већи број бораца из свих друштвених слојева муслиманског становништва у рату, који се одуљио, изгинуо је, а многи су помрли од куге и глади, тако да у Босни нема више људи способних за борбу.¹⁴⁾

Опустошеност земље, десетковање њеног за борбу способног становништва, као и стални притисак хришћанске савезничке војске на главне стратешке пунктове на непосредним границама Босне (Бихаћ, Габела, Ливно, Брод, Зворник) уливали су страх и неспокојство цјелокупном, нарочито муслиманском становништву Босне. У првих неколико година трајања великог рата, тачније негдје до 1690, Босанци су показали велику пожртвованост у физичком и материјалном ангажовању на свим фронтovima и у свим борбама које су вођене послје пораза Турака под Бечом. Те као и неколико наредних година, у вријеме када је у Босни био намјесник Топал Хусејин-паша, учињен је изгледа посљедњи велики напор у мобилизацији људства и материјалних средстава, за пружање отпора нападацима непосредно на границама Босне (Зворник, Нови и др),¹⁵⁾ при чему су споменути везир и његови службеници чинили различите злоупотребе и насиље према цјелокупном домаћем становништву. То сазнајемо из једног фермана издатог 1690. године, који је забиљежен у споменутом *saky sidžilu*, а који је издат на основу жалбе (махзар) становника Сарајева. У том ферману, између осталог, стоји да је након што је у Сарајево стигао везир Хусејин-паша, сарајевски мутеселим Џафер убрао од становништва сарајевског кадилука тридесет кеса акчи, а од самог града Сарајева под називом »сеумен акће« сваког мјесеца, осим новца из државне благајне, још петнаест јукова (товара), затим од богатијих становника 80.000 акчи под називом »zi kudret акће«, даље око 100.000 товара на име оставштине, надаље 200.000 грла говеда итд.¹⁶⁾ Напомињемо да је за вријеме Топал Хусејин-паше у Босни кован бакрени новац »мангуре«, а то је, наводно, чињено стога да би се у недостатку новца, који није стизао из Истамбула, обезбједиле плате војницима који су учествовали у одбрани неких тврђава на границама Босне. За ковање новца Хусејин-паша је конфисковао од становништва највећи дио бакреног посуђа и накита.¹⁷⁾ Истовремено је у његово вријеме, као и у наредним годинама, недостатак новца за плаће војницима намириван из вакуфских и малољетничких готовина, које су на тај начин великим дијелом нестале још прије провале Е. Савојског у Сарајево,

¹⁴⁾ АНУБиХ, Кодекс Абдулаха Дрнчишије (тзв. сарајевски сицил из *Türk Tarih Kurumu* Анкара у пријеводу Абдулаха Полимца), стр. 52—55.

¹⁵⁾ Исто, стр. 44—45, стр. 194—196, стр. 200—202.

¹⁶⁾ Упор. Соколовић, н. д. стр. 14—16.

¹⁷⁾ Исто, стр. 8—10; Лашванин, Љетопис, стр. 164.

што потврђују опет подаци из споменутих докумената који се налазе у Зборнику босанских меморијала А. Дрнишлије.¹⁸⁾

Када су скоро била исцрпљена сва материјална средства, а број домаћих бораца способних за ношење оружја опао до најниже границе, у условима тешких борби око Габеле, Ливна, Бихаћа и др., Босанци једини излаз из те неизмјерно тешке ситуације виде у сталном тражењу хитне помоћи из Истамбула. Сви извјештаји и представке из Босне, који су слати у Истамбул у годинама непосредно пред освојење Сарајева од стране Савојског, испуњени су молбама за хитну помоћ. Тако, нпр. у једној представи из 1693. године, борци из Босне у поводу опасности напада непријатеља на Ливно, Бихаћ и утврђене градове на ријеци Сави, моле султана да се смилује немоћном становништву (ехали) Босне и најхитније пошаље новчану помоћ за мобилизацију левенда, за набавку топова и муниције, јер уколико се то не учини постоји најозбиљнија опасност да све тврђаве у Босни падну у руке непријатеља, а становништво буде одведено у ропство.¹⁹⁾ Пошто је изложен читав историјат материјалног и физичког страдања становништва Босне и указано на мјере које су предузимане (међу њима и разне реквизиције чак и узимање вакуфског новца и новца малољетника) за организовање одбране Босне, у једној представи из 1695. године стоји да је земља Босна опкољена са свих страна, а становништво обузето неизмјерним страхом, јер нема ни војника (аскер), ни новца, ни муниције ни хране, нити било чега што је потребно за борбу и ратовање. Зато, ако непријатељ навали, а помоћ из Истамбула на вријеме не стигне, становници Босне ће бити прегажени, а босански вилајет окупиран,²⁰⁾ итд.

У неколико сличних докумената истиче се непосредна опасност која пријети самом Сарајеву. Тако, у једној представи становништва Сарајева из 1694. године, моли се султан да пружи помоћ угроженом Сарајеву, пошто његово становништво није у стању да само одбрани град, јер се ранијих година до краја исцрпило слањем бораца за одбрану Габеле, а осим тога већи број лица је помро од разних елементарних непогода (суше, глади, куге и др.).²¹⁾ Још јаче упозорење на опасност од напада на Сарајево изражено је у представи из 1696. године, такорећи непосредно пред улазак у Сарајево принца Савојског. У тој представи, између осталог, стоји да се становништво (ехали) града Сарајева и његове околине налази у великој биједи и већином је неспособно за борбу. О томе је непријатељ на граници добро обавјештен и уколико би навалио на град

¹⁸⁾ АНУВИХ, Кодекс А. Дрнишлије, стр. 56—57, стр. 69—71. О проблему вакуфских готовина и њиховој судбини у Сарајеву вид. Сућеска А.: Вакуфски кредити у Сарајеву (у свијетлу сицила сарајевског кадије из год. 1564/65/66), Годишњак Правног факултета у Сарајеву, II, Сарајево 1954, стр. 343—378.

¹⁹⁾ АНУВИХ, Кодекс А. Дрнишлије, стр. 23—27; стр. 44—45, стр. 52—55, стр. 83—86.

²⁰⁾ Исто, стр. 194—200.

²¹⁾ Исто, стр. 52—55.

он би врло лако пао, јер не би имао ко да се непријатељу успјешно одупре.²²⁾

Да су споменуте слутње и упозорења Сарајлија били сасвим реални и на мјесту показао је и Савојски, који се, пошто је изгледа био добро обавјештен о приликама у Босни,²³⁾ не могавши да освоји Бихаћ и друге градове на Босанској крајини, упутио долином ријеке Босне да разори и опљачка најслабији брањени њен пункт шехер Сарајево, у октобру мјесецу 1697. године. Појединости о том догађају су довољно познате из литературе, па је непотребно на овом мјесту о том говорити. Задовољићемо се само истицањем опште познате чињенице да су гренадири Савојског за кратко вријеме свог боравка у Сарајеву потпуно опљачкали његово становништво, опустошили и запалили град. У том пожару страдао је и највећи број сакралних објеката (џамије, цркве, медресе, текије и др.).²⁴⁾ У једном иламу упућеном султану 1697. године из Босне, с тим у вези, између осталог је записано да је, пошто је у Босни опао број војника (аксер) а помоћ није притекла, непријатељ у јаком саставу стално наваљивао на Босну. Непријатељска армија је била многобројна, снабђевена топовима и муницијом, па јој се Босанци нису могли одупријети, услед чега су пале тврђаве Добој и Маглај, а иза тога спаљена паланка Жепче. Одатле па све до Сарајева непријатељска војска је с обје стране свога кретања опљачкала и попалила сва села и касаве и на концу освојила град Сарајево и њега потпуно спалила. Један број становника Сарајева у паници је побјегао, а старце, болесне и изнемогле, жене и дјецу непријатељ је одвео у ропство. У току рата, а нарочито приликом освојења Сарајева изгинуло је и нестало на хиљаде лица, земља је порушена и опустјела, а храна и све остало опљачкано. Сви становници града Сарајева су изједначени, па нема више разлике између богатих и сиромашних. Глад је велика, због чега ће већи број људи морати да и даље једу лешине.²⁵⁾

Убрзо последице приказаних догађаја наступило је међу зараћеним странама примирје које је, као што је познато, окончано потписивањем мира у Сремским Карловцима (1699).²⁶⁾ То је Босни и њеном напаћеном становништву омогућило привремени предах и окретање обнови разрушене и опљачкане земље. Порази које су претрпјеле Османлије у току шеснаестогодишњег рата највише су погодили Босну и њено становништво. Османски извори за стање у

²²⁾ Исто, стр. 96—97.

²³⁾ Исто.

²⁴⁾ Упор. Скарпић В.: *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације*, Сарајево 1937, стр. 112—113; Фајић З.: *Стање сакралних и просвјетних објеката у Сарајеву разорених за вријеме провале Еугена Савојског*, Анали ГХВБ, књ. VII—VIII, Сарајево 1982, стр. 89—108.

²⁵⁾ АНУВИХ, *Кодекс Абдулаха Дрмишлије*, стр. 220—232, стр. 270—273.

²⁶⁾ Опширније о томе вид. Ковачевић Е.: *Границе босанског пашалука према Аустрији и Млетачкој Републици по одредбама Карловачког мира*, Свјетлост, Сарајево 1973, стр. 15—64.

Босни тога доба употребљавају израз расуло (инхилал).²⁷⁾ И заиста, такво је стање и било, јер је огроман број босанског становништва у току рата изгинуо, већи број се раселио, а многи градови и села разорени, опљачкани и спаљени. Једном ријечју, читав поредак је био доведен у питање, па се морало почети у свему скоро испочетка.

SUMMARY

CONDITIONS IN BOSNIA BEFORE AND AFTER THE FALL OF SARAJEVO TO EUGENE OF SAVOY

The defeat of Osmanlis at Vienna (1683) had catastrophic consequences for their further destiny in Europe. The war that followed for next sixteen years (ended with the peace at Sremski Karlovci in 1699) was carried out mostly on the Yugoslav territories (Vojvodina, Slavonia, Dalmatia, Serbia, Macedonia, Bosnia and Herzegovina) whose peoples suffered immensely from it and were exposed to innumerable griefs. Bosnia and Herzegovina and its whole population carried the burden of the war to the largest extent. A large number of Bosnain population were killed in the war, and the others perished from a hunger, plague and other disasters. Apart from it many towns and other settlements were devastated, robbed and destroyed while the population was exposed to a material extermination. The local chroniclers (Lašvanin) left a moving testimony about it, and the mishaps were even more movingly described in the Turkish documents of the time. Those documents were written in a so called sakj sigil from Sarajevo (Gazi Husrev Bey's Library), in the fragments of the sigil of a qadi from Jajce 1692—1694 (Oriental Institute in Sarajevo) and in so called the sigil of the qadi from Sarajevo (Türk tarih Kurumu Ankara) whom A. Bejtici rightly called the Codex of the Bosnian memorials (arz, mazhar, ilam etc) of the Sarajevo citizen Abdulah Drnšlija (the photocopy and the translation into the Serbo-Croatian of Abdulah Polimac is kept in the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina).

---

²⁷⁾ АНУВИХ, Кодекс Абдулаха Дрнишлије, стр. 220—232, стр. 270—273.